

สรุปและวิเคราะห์

จากผลการศึกษาที่ผ่านมาแล้วจะเห็นได้ว่าการเมืองการปกครองของไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังคงเป็นลักษณะการปกครองแบบง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนมากนัก องค์การที่สำคัญในการบริหารราชการแผ่นดินมีเพียงไม่กี่หน่วย ถือหลักความผูกพันทางครอบครัว วงศ์ตระกูล หรือชาติกำเนิด (Ascription) และจารีตประเพณีเป็นกฎเกณฑ์ที่สำคัญในการดำเนินการทั้งด้านการเมืองและสังคม ดังนั้นการเมืองการปกครองจึงไม่ขึ้นอยู่กับหลักการของเหตุผล (Irrationality) หน้าที่หลักของรัฐบาลเกือบทุกสมัยที่ผ่านมา เป็นเพียงการป้องกันการรุกรานจากภายนอกและการรักษาความสงบภายในเท่านั้น ไม่มีการปรับปรุงหรือพัฒนาประเทศให้ทันสมัยขึ้น เป็นลักษณะการบริหารเพื่อรักษาสถานภาพเดิมให้ดำรงอยู่ได้เท่านั้น ลักษณะเด่นของการเมืองการปกครองแต่ละสมัยพอจะสรุปรวมกันได้คือ ประการแรก ความไม่มั่นคงของศูนย์กลางอำนาจในประเทศได้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีการแย่งชิงราชบัลลังก์เกิดขึ้นเป็นประจำ อำนาจของพระมหากษัตริย์ตกอยู่ใต้อิทธิพลของกลุ่มขุนนางและบรรดาเชื้อพระวงศ์ และมีตำแหน่งพระมหากษัตริย์ที่อ่อนแอของพระมหากษัตริย์ ประการที่สอง ได้แก่ความไม่มีประสิทธิภาพขององค์การบริหารส่วนกลาง ซึ่งถือหลัก "จตุสดมภ์" โดยแบ่งหน้าที่และความรับผิดชอบออกเป็น ๔ ส่วน ทำให้เกิดความสับสนและซ้ำซ้อนในการปฏิบัติหน้าที่ การแบ่งหน้าที่ราชการและความรับผิดชอบของแต่ละส่วนก็ไม่แน่นอน แปรเปลี่ยนไปตามอำนาจและอิทธิพลของผู้เป็นหัวหน้าหน่วยงานนั้น ๆ อันเป็นหลักการบริหารราชการที่ล่าช้าอย่างยิ่ง ประการสุดท้ายคือ ความไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประเทศ เพราะระบบการปกครองส่วนภูมิภาคแบบเดิม ซึ่งจัดการปกครองออกเป็นหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก และเมืองประเทศราช โดยให้เจ้าเมืองไป "กินเมือง" และให้เจ้าประเทศราชปกครองกันเองนั้นยิ่งทำลายเอกภาพของชาติยิ่งขึ้น ความผูกพันระหว่างหัวเมืองกับราชธานี รัฐบาลกลาง เป็นไปอย่างหละหลวมเปิดช่องว่างให้เกิดศูนย์อำนาจชั้นใน

ส่วนต่าง ๆ ของประเทศ คือกลุ่มผู้นำความท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งคอยหาโอกาสที่จะตั้งตนเป็นใหญ่ หรือแยกตัวออกเป็นอิสระ หรือไม่ก็เปลี่ยนความจงรักภักดีไปขึ้นกับศูนย์อำนาจใหม่ที่อยู่ใกล้เคียง จึงเกิดปัญหาที่เรียกในสมัยโบราณว่า "สองฝ่ายฟ้า หรือสามฝ่ายฟ้า" ถ้าศูนย์อำนาจใดแข็งแกร่งกว่าหัวเมือง เหล่านี้ก็จะโอนเอียงไปทางนั้น จากลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าว การรวมชาติทางการ เมืองการปกครองในช่วงสมัยนี้จึงยังไม่อาจจะเกิดขึ้นได้

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการ เมืองการปกครองแบบจารีตประเพณีของไทยให้ทันสมัยขึ้น ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการ เตรียมรับการแผ่ขยายอิทธิพลของมหาอำนาจฝ่ายตะวันตก ประกอบกับคนรุ่นใหม่ในขณะนั้นซึ่งได้รับการศึกษา เป็นอย่างดีจากตะวันตกได้เสนอให้มีการปรับปรุงระบบการปกครองประเทศด้วย ขบวนการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองจึงได้เกิดขึ้นโดยมีเป้าหมายคือการสร้างเวลาพของชาติ และเพิ่มขีดความสามารถของรัฐบาลกลางให้สูงขึ้น ในระยะ ๑๕ ปีแรก คือปี พ.ศ. ๒๔๑๖- พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นระยะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพยายามสร้างพื้นฐานและความมั่นคง เป็นปึกแผ่นให้ เกิดขึ้นกับศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองการปกครองของชาติ คือ สถาบันพระมหากษัตริย์ การตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State) และสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ (Privy Council) ในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ ก็จัดตั้ง คณะที่ปรึกษาการเมืองที่สนับสนุนการตั้งอำนาจจากกลุ่มขุนนางตระกูลขุนนางกลับมาสู่พระมหากษัตริย์ และการตั้งทอรัฎษการพิพัฒน์ในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ ก็เป็นการรวมอำนาจและผลประโยชน์ด้านการศึกษาให้เต็มของรัฐโดยตรง นอกจากนี้การยกเลิกตำแหน่งพระมหาอุปราชในปี พ.ศ. ๒๔๒๔ ก็ยิ่งเป็นการสนับสนุนความมั่นคงของศูนย์กลางยิ่งขึ้น เพราะเป็นการ ชักกลุ่มอิทธิพลซึ่งอาจจะหาหายหรือต่อรองอำนาจของรัฐบาลให้หมดไปจากศูนย์อำนาจในส่วนกลาง เป็นการ สร้างความมั่นคงและอำนาจสูงสุดให้แก่รัฐบาลกลางอย่างถาวร

เมื่อศูนย์กลางอำนาจของประเทศมีความมั่นคงแล้ว การดำเนินการขั้นต่อไปก็คือการปรับปรุงองค์การบริหารส่วนกลางให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ จึงได้มีการประกาศพระบรมราชโองการตั้งกระทรวงขึ้น ๑๒ กระทรวง เพื่อแก้ปัญหการ สับสนและซ้ำซ้อนของงาน

เป็นการแจกแจงหน้าที่และความรับผิดชอบของหน่วยงานต่าง ๆ ตามความรู้อุบายเฉพาะอย่าง มีเสนาบดีเป็นผู้รับผิดชอบและมีฐานะเท่ากันทุกกระทรวง โดยมีที่ประชุมเสนาบดีเป็นที่ปรึกษาและประสานงานราชการร่วมกัน ซึ่งก็คล้ายคลึงกับคณะรัฐมนตรีในปัจจุบัน ทุกกระทรวงมีการจัดรูปองค์กรบริหารคล้ายกันหมดคือรองจากเสนาบดีก็เป็นตำแหน่งรองเสนาบดี ต่อจากนั้นก็เป็นที่ปรึกษาหรือปลัดทูลฉลอง ซึ่งทำหน้าที่ประสานงานกรมต่าง ๆ ภายในสังกัดและกับกระทรวงอื่นโดยมีปลัดทูลฉลองเป็นผู้ช่วยแต่มีศักดิ์เป็นเจ้ากรม ในระบกกกรมก็มีทั้งระดับเจ้ากรมหรืออธิบดีตามความสำคัญของแต่ละกรม รองลงมาอีกก็เป็นกองและแผนกตามลำดับ และมีสาขาย่อยขององค์การส่วนกลางกระจายอยู่ตามภูมิภาคต่าง ๆ ทุกส่วนของดินแดน การปรับปรุงองค์การบริหารส่วนกลางนี้ได้อิทธิพลมาจากระบบบริหารของประเทศเองไกลแชนกซอนทั้งหลายมาก เพราะนอกจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้เสด็จไปปฏิบัติงานพระองค์เองแล้ว ยังได้ส่งพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง และนักเรียนทุนหลวง ไปศึกษาอุงานเป็นจำนวนมาก ยิ่งกว่านั้นยังมีการจ้างผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศเป็นที่ปรึกษา หรือให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ในราชการไทย เพื่อสอนงานให้คนไทย ระบบราชการไทยจึงเริ่มยึดหลักการและระเบียบปฏิบัติมากกว่าตัวบุคคล แม้ว่าจะยังไม่สมบูรณ์นักก็ตาม แต่ก็ได้เพิ่มประสิทธิภาพในการบริหาร เป็นอย่างมาก

เมื่อศูนย์กลางการเมืองการปกครองของประเทศมั่นคงและองค์การบริหารส่วนกลางมีขีดความสามารถสูงขึ้นแล้ว ลำดับขั้นต่อไปก็คือ การพยายามรวมอำนาจการปกครองส่วนภูมิภาคเข้าสู่รัฐบาลกลาง (Centralization of Power) เพื่อสร้างเอกภาพของประเทศให้เป็นลักษณะ เอกรัฐ (Unitary State) โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ใช้พระบรมราชโองบายยุบประเทศราชหรือกิ่งประเทศราชให้เข้ามาเป็นราชอาณาจักร เช่นเดียวกับหัวเมืองชั้นใน เป็นการรวมอำนาจเข้าสู่ราชธานี เช่นการยุบเลิกตำแหน่งเจ้าผู้ครองนคร เชียงใหม่ และแพร่ เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันก็ใช้ระบบการปกครองภูมิภาคแบบเทศาภิบาล โดยยกเลิกระบบกินเมืองอันไม่มีประสิทธิภาพ มีการส่งเจ้าหน้าที่จากส่วนกลางไปปกครองบังคับบัญชา โดยการรวมเอาหัวเมืองต่าง ๆ เข้ามาเป็นมณฑล ตลอดจนการเลิกระบบหัวเมืองที่ขึ้นกับกระทรวงต่าง ๆ ให้มาขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยเพียงแห่งเดียวในปี

พ.ศ. ๒๔๓๗ และไต่ถามระเบียบให้หัวเมืองทุกแห่งถือปฏิบัติทำนองเดียวกันหมด ไม่ใช่ขึ้นอยู่กับความอำเภอใจของเจ้าเมืองดังแต่ก่อน เพราะมีข้าหลวงเทศาภิบาลประจำมณฑล ซึ่งรับนโยบายจากเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยคอยควบคุมตรวจตราบังคับบัญชาในท้องที่อย่างใกล้ชิด เจ้าเมืองและกรมการเมืองทุกนครับอัตราเงินเดือนประจำจากรัฐบาล จึงมีฐานะเป็นข้าราชการอย่างแท้จริงกว่าสมัยเดิมและอาจจะถูกโยกย้ายแต่งตั้งไปดำรงตำแหน่งที่ไหนก็ได้ตามความเหมาะสมโดยรัฐบาลกลาง นโยบายในการขยายการควบคุมของรัฐบาลกลางไปสู่ส่วนต่าง ๆ ของประเทศกว่าจะเป็นผลสำเร็จเกิดขึ้นก็ต้องใช้เวลากว่า ๑๐ ปีขึ้นไป และได้มีการศึกษาถึงสภาพของปัญหาตลอดจนมีการตระเตรียมงานตามลำดับขั้นอย่างรอบคอบ การที่นโยบายดังกล่าวสามารถดำเนินไปได้ด้วยดีเพราะทรงได้สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพและขุนนางรุ่นหนุ่มอีกไม่กี่คนที่รับนโยบายไปปฏิบัติจนสำเร็จได้ อันที่จริงแล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเริ่มงานการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๓ แล้ว โดยได้รวบรวมหัวเมืองในเขตชายแดนที่ถูกคุกคามจากลัทธิลัทธิอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก เข้าเป็นมณฑลแต่ละมณฑลมีข้าหลวงใหญ่ประจำอยู่ ซึ่งเท่ากับเป็นผู้บริหารและรับผิดชอบในเขตนั้นโดยตรง เช่นมณฑลอีสาน มณฑลพายัพ เป็นต้น เมื่อรัฐบาลกลางมีนโยบายหรือคำสั่งอย่างใด ก็ส่งไปยังข้าหลวงใหญ่เหล่านี้ยังที่ว่าการมณฑล แล้วข้าหลวงใหญ่แต่ละมณฑลก็จะส่งต่อไปยังหัวเมืองในบังคับบัญชาอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งทำให้สะดวกในการบังคับบัญชา เนื่องจากศูนย์อำนาจในส่วนภูมิภาคลดจำนวนลงจาก ๕๐ - ๖๐ แห่ง เหลือเพียงไม่กี่แห่ง เมื่อสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพเข้ารับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยก็ได้เร่งรัดจัดตั้งมณฑล โดยเริ่มจัดทำที่หัวเมืองชั้นในก่อนแล้วค่อยทยอยปรับปรุงเป็นการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลเต็มรูปครั้งละแห่งสองแห่ง จนกระทั่งก่อนสิ้นรัชกาลที่ ๕ ก็สามารถจัดตั้งมณฑลได้ทั่วทั้งประเทศ รวมทั้งหมด ๑๘ มณฑล โดยมีพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ และข้อบังคับปกครองหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๗ กำหนดโครงสร้างการปกครองส่วนภูมิภาคเป็นระบบเดียวกันหมดทั้งประเทศ ประกอบด้วยมณฑล เมือง อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ซึ่งมีข้าหลวงผู้ว่าราชการเมือง นายอำเภอกำนัน และผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาตามลำดับขั้นและมีกรมการเมืองตำแหน่งต่าง ๆ เป็นผู้ช่วยปฏิบัติหน้าที่ให้โดยผลดี ดังนั้นการปกครองแบบเทศาภิบาลจึงทำให้เกิดการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางได้สำเร็จ โดยมีสายการบังคับบัญชาตามลำดับชั้น (Hierrachy) จาก

ส่วนกลางทำให้มีเอกภาพในการบังคับบัญชา (Unity of Command) ภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งมี
ความแตกต่างและ แตกแยกกันจึงรวมเข้าเป็นอาณาจักร (Kingdom) เดียวกันได้ในที่สุด

จากผลของการ เปลี่ยนแปลงการปกครองให้ทันสมัยขึ้นในช่วงดังกล่าวนี้ จึงเป็นการ
สนับสนุนสมมติฐานของผู้เขียนที่ว่า การ เมืองแห่งการรวมชาติขั้นต้นของไทย เริ่มปรากฏขึ้น
อย่างเด่นชัดในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตน
โกสินทร์ เพราะโครงสร้างการ เมืองการปกครองแบบเดิมซึ่งมีช่องว่างให้เกิดศูนย์อำนาจ
ขึ้นในท้องถิ่นต่าง ๆ ความเป็นชาติที่เกิดขึ้นในลักษณะคล้ายกับรัฐอิสระ เล็ก ๆ หลายรัฐมารวม
กันอย่างหละหลวม ได้พัฒนาขึ้นเป็นลักษณะของรัฐใหญ่ซึ่งมีอำนาจอธิปไตยสูงสุดเพียงรัฐเดียว

อย่างไรก็ตาม ขบวนการรวมชาติในสมัยรัชกาลที่ ๕ ไม่ได้เป็นไปอย่างราบรื่นทีเดียวนัก
มีปัญหาและอุปสรรคเกิดขึ้นหลายด้าน เช่นปัญหาการ ขาดแคลนผู้ทรงคุณวุฒิที่จะแต่งตั้งให้ดำรง
ตำแหน่งต่าง ๆ ในระยะแรกจึงมีการฝึกฝนหรือให้การอบรมแก่บรรดาข้าราชการชาว
พื้นเมืองให้มีความรู้ความเข้าใจในระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินแบบสมัยใหม่ และมีการ
จ้างผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาชาวต่างประเทศให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ค่าย นอกจากนั้นถึงแม้
จะได้มีการตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์และกระทรวงการคลังขึ้น แต่งบประมาณก็ยังไม่เพียงพอที่จะ
ใช้จ่ายได้ทั่วประเทศ การใช้จ่ายจึงต้องกระทำโดยประหยัดและ เฉพาะในส่วนที่เร่งด่วนจำ
เป็นจริง ๆ เท่านั้น เช่นการก่อสร้างสถานที่ราชการในหัวเมืองก็ทำแบบง่าย ๆ และราคา
ถูกพอให้ใช้ไปได้ก่อน หรือไม่ก็เช่าสถานที่ของเอกชนไปพลาง ๆ อัตรารายเดือนของ
ข้าราชการแต่ละตำแหน่งก็กำหนดในขั้นต่ำที่สุด ในขั้นต้นมีข้าราชการกองข้าหลวงเทศาภิบาล
เท่านั้นที่ได้รับเงินเดือนประจำ ต่อมาอีกหลายปีข้าราชการฝ่ายอื่น ๆ ในเมืองที่ข้าหลวงเทศา
ภิบาลอยู่จึงได้รับเงินเดือนโดยทั่วถึง และปัญหาสำคัญที่สุดก็คือปัญหาด้านการ เมือง ซึ่งได้มี
การต่อต้านอำนาจของรัฐบาลกลางจากท้องถิ่นต่าง ๆ เกือบทุกภาคของประเทศ ในสมัย
รัชกาลที่ ๕ นี้ จึงมีการขบถในราชอาณาจักรเกิดขึ้นหลายครั้งคือ ขบถผู้มีบุญในภาคอีสาน
ขบถเงี้ยวเมืองแพร่ทางภาคเหนือ และพระยาแชกเจ็ดหัวเมืองทิศขบถในภาคใต้ เป็นต้น
แต่เนื่องจากประสิทธิภาพและความมั่นคงของรัฐบาลกลางมีมากแล้ว ตลอดจนมีการประสาน
งานได้รวดเร็วและมีข้าหลวงเทศาภิบาลผู้มีอำนาจเต็มประจำในมณฑลต่าง ๆ แล้ว รัฐบาลจึง

สามารถดำเนินการปราบปรามให้สงบราบคาบ ได้ทั้งหมด ความเข้มแข็งของรัฐบาลกลาง
 ในลักษณะนี้ช่วยลดความกระต้างกระเดื่องของผู้นำในท้องถิ่นซึ่งยังมีอยู่บ้างให้ลดน้อยถอยลงไปอีก
 เพิ่มความอ่อนน้อมและการปฏิบัติตามคำสั่งของรัฐบาลยิ่งขึ้น นอกจากนี้การที่รัฐบาลยกเลิก
 ระบบไพร่และทาส การขยายการศึกษาแบบสมัยใหม่ รวมทั้งการพัฒนาการคมนาคมและสื่อสาร
 เพื่อขยายความเจริญไปยังท้องถิ่นต่าง ๆ ก็เป็นการ เชื่อความเข้าใจและความผูกพันระหว่างส่วน
 กลางกับภูมิภาคให้ผสมกลมกลืนกัน เพิ่มความสำนึกในความเป็นชาติร่วมกันอย่างแน่นแฟ้นมั่นคง
 ยิ่งขึ้น

มีข้อที่น่าสนใจ เกิดก็คือในแง่ของการสร้างความมั่นคงให้กับศูนย์กลางอำนาจนั้น พระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รวมอำนาจทางการเมือง ของชนชั้นนำในสังคมไว้ที่กลุ่ม
 เชื้อพระวงศ์ชั้นสูงเกือบทั้งหมด โดยจะเห็นได้จากจำนวนเสนาบดีทั้ง ๑๒ กระทรวงในสมัยของ
 พระองค์นั้น เป็นเชื้อพระวงศ์ระดับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอต่างตำแหน่งถึง ๘ กระทรวง
 ฉะนั้นโครงสร้างของฐานอำนาจทางการเมืองของสถาบันพระมหากษัตริย์จึงแคบมาก * และ
 ผลจากการปฏิรูปในสมัยนี้ได้ทำให้สังคมและเศรษฐกิจขยายตัวเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว พื้นฐาน
 แห่งอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่พระองค์สร้างไว้ จึงไม่เพียงพอที่จะสนองตอบความ

ถึงแม้ว่าจะมีขุนนางรุ่นหนุ่มหัวก้าวหน้าและราษฎร อย่าง เทียนวรรณและก.ส.ร. กุหลาบ
 เรียกร้องให้ขยายการมีส่วนร่วมทางการเมืองออกไปสู่ประชาชนให้มากขึ้นโดยมีการ เลือกตั้ง
 ระบบพรรคการเมือง การมีรัฐสภาหรือการมีรัฐธรรมนูญจำกัดอำนาจของพระมหากษัตริย์ก็ตาม
 รัชกาลที่ ๕ ก็ไม่ทรงเห็นด้วย พระองค์ทรงเห็นว่าประชาชนยังไม่พร้อมสำหรับการปกครอง
 ในระบอบประชาธิปไตย ทางเลือกของพระองค์คือ "ทางสายกลาง" ซึ่งได้แก่การปฏิรูประบบ
 การเมืองการปกครองประเทศให้ทันสมัยและมีประสิทธิภาพขึ้นถึงกล้วแล้ว

ผู้สนใจข้อเสนอกการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง เป็นประชาธิปไตยในสมัยรัชกาล
 ที่ ๕ โปรดดู ชัยอนันต์ สมุทวณิช, แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย (พระนคร : อักษร
 สัมพันธ์, ๒๕๑๓). และ แกมสุข นุ่มนนท์, "เทียนวรรณ จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์
 และมนุษยศาสตร์", ปีที่ ๒, ๒ (มกราคม, ๒๕๑๕).

ก้าวหน้าของประเทศและความต้องการของคนรุ่นใหม่ ในสมัยต่อมาได้ ผลที่สะท้อนออกมาก็คือการปฏิวัติใน พ.ศ. ๒๔๗๕ เพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยนั่นเอง

สำหรับการศึกษาเรื่องการรวมชาติของไทยในขั้นต่อจากนี้ไป มีข้อที่น่าสนใจก็คือ การศึกษาเรื่องการสร้างลัทธิชาตินิยม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ซึ่งเป็นความพยายามในการปลุกใจให้ประชาชนตื่นตัวและตระหนักในความเป็นชาติร่วมกันยิ่งขึ้น และเป็นการขยายขอบเขตของกาสรวมชาติให้ลึกซึ้ง โดยการสร้างความผูกพันและความภาคภูมิใจในชาติของตน นอกจากนั้นการปรับปรุงค่านิยมธรรมและ "ยุคเชื้อผู้นำชาติเจริญ" ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ก็เป็นความพยายามในการสร้างเอกลักษณ์และปลุกใจให้ประชาชนรักชาติและผูกพันต่อชาติยิ่งขึ้น ขบวนการต่าง ๆ จึงเป็นขบวนการรวมชาติ ซึ่งได้ดำเนินต่อเนื่องเป็นลำดับมาจากสมัยรัชการที่ ๕ การศึกษาในลักษณะดังกล่าวนี้ จึงอาจจะให้ประโยชน์และขยายความรู้ความเข้าใจในการรวมชาติของไทยให้กว้างขวางยิ่งขึ้นอีก.

ภาคผนวก

ผนวก ก.

รายละเอียดการครองราชย์และการเปลี่ยนแปลงดินสมัอยุธยา

ปี พ. ศ.	เหตุการณ์
๑๘๕๓ - ๑๘๓๘	รัชกาลพระเจ้าอู่ทอง
๑๘๓๑	พระเจ้าทองหล่อโอรสพระเจ้าอู่ทอง ครองราชย์เพียง ๗ วัน พระราเมศวรก็จับปลงพระชนม์
๑๘๓๑ - ๑๘๓๘	รัชกาลพระราเมศวร
๑๘๓๘ - ๑๘๕๒	รัชกาลพระรามราชาโอรสพระราเมศวร พระนครอินทร์ เจ้าเมืองสุพรรณบุรีได้รับการยกย่องจากจีนว่าเป็นกษัตริย์องค์หนึ่ง พระนครอินทร์กับเจ้าพระยาเสนา ก็คิดกบฏเข้าปล้นกรุงศรีอยุธยาและขึ้นครองราชย์ในปี พ. ศ. ๑๘๕๒
๑๘๕๒ - ๑๘๖๗	รัชกาลสมเด็จพระนครอินทราชาธิราช
๑๘๖๗	เจ้าอาลัยกับเจ้ายี่พระยากระทำยุทธหัตถีเพื่อชิงบัลลังก์ตายทั้งสององค์ เจ้าสามพระยาขึ้นครองราชย์
๑๘๖๗ - ๑๘๘๑	รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา)
๑๘๘๑	พระราเมศวรอุปราชเมืองพิษณุโลกเสด็จมาเสวยราชย์เป็นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เริ่มราชวงศ์สุโขทัย
๑๘๘๑ - ๒๐๓๑	รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
๒๐๓๑ - ๒๐๓๘	รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓
๒๐๓๘ - ๒๐๗๒	รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พระเชษฐา)

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์
๒๐๗๒ - ๒๐๗๖	รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ (พระอาทิตย์วงศ์)
๒๐๗๖	รัชกาลสมเด็จพระรัษฎาธิราชกุมาร (จันทรา ๕).
๒๐๗๗	พระไชยราชายกทัพจากพิษณุโลกจับสมเด็จพระรัษฎาธิราชกุมารปลงพระชนม์ แล้วขึ้นครองราชย์แทน
๒๐๗๗ - ๒๐๘๘	รัชกาลสมเด็จพระไชยราชา
๒๐๘๘ - ๒๐๘๙	พระแก้วฟ้าโอรสธิดา ๑๑ ปี ครองราชย์ ท้าวศรีสุทนต์จันทร์กับขุนวรวงศาธิราชวางยาพิษพระแก้วฟ้าสิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๐๘๙ ท้าวศรีสุทนต์จันทร์กับขุนวรวงศาธิราชทำรัฐประหาร ขุนวรวงศาธิราชขึ้นเป็นกษัตริย์
๒๐๘๙	ขุนวรวงศาธิราชครองราชย์ (๘๖ วัน) ในปีเดียวกันขุนพิเรนทรเทพ ขุนอินทรเทพ หลวงศรียศ คบคิดกัน รั้วประหารและอัญเชิญพระเทียรราชวพระอนุชาต่างมาคทาของพระไชยราชาซึ่งบวชอยู่ขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
๒๐๘๒ - ๒๑๐๓	รัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
๒๑๐๓ - ๒๑๑๑	รัชกาลสมเด็จพระมหินทราธิราช อยุธยาเสียเมืองแก่พม่าครั้งแรก พ.ศ. ๒๑๑๒ พม่าตั้งพระมหาธรรมราชาเป็นกษัตริย์ในฐานะประ เเทศราชของพม่า
๒๑๑๑ - ๒๑๑๒	รัชกาลพระมหาจักรพรรดิ (ครั้งที่ ๒)
๒๑๑๒ - ๒๑๓๓	รัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา
๒๑๓๓ - ๒๑๔๘	รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
๒๑๔๘ - ๒๑๖๓	รัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์
๒๑๖๓	รัชกาลสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ครองราชย์ได้เพียงปีเดียว ก็ถูกปลงพระชนม์
๒๑๖๓ - ๒๑๗๑	พระอินทราชาซึ่งบวชอยู่ในนครราชบุรี ...
๒๑๗๑ - ๒๑๗๓	พระยดคีร์วางศ์เชิญพระเชษฐาขึ้นครองราชย์
๒๑๗๓	เจ้าพระยาเสนาทำรัฐประหารจับสมเด็จพระเชษฐาสำเร็จโทษ ... และเชิญโอรสของพระเชษฐาครองราชย์ เป็นสมเด็จพระเจ้าอาทิตย์วงศ์ ...
๒๑๗๓	สมเด็จพระเจ้าอาทิตย์วงศ์ครองราชย์ได้เพียง ๓๖ วัน ถูกถอดจากราชสมบัติ เจ้าพระยากลาโหม (มหาเสนา เดิม) ... ครองราชย์แทนเป็นสมเด็จพระเจ้าประสาธทอง พระอาทิตย์วงศ์ถูกประหารชีวิต พ.ศ. ๒๑๘๐
๒๑๗๓ - ๒๑๘๘	รัชกาลสมเด็จพระเจ้าประสาธทอง
๒๑๘๘ - ๒๑๘๘	เจ้าฟ้าชายโอรสพระเจ้าประสาธทองขึ้นครองราชย์ แต่ถูก พระนารายณ์กับพระศรีสุนทรมาราชาธิราชประหาร
๒๑๘๘	พระศรีสุนทรมาราชา ครองราชย์ได้เพียง ๒ เดือน ๒๐ วัน ถูกรังพระนารายณ์สำเร็จโทษ
๒๑๘๘ - ๒๒๓๑	รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในรัชกาลนี้มีกบฏมากในต้นรัชกาล
๒๒๓๑	พระเพทราชาจับเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ เจ้าฟ้าอภัยทศ (พระอนุชาพระนารายณ์) พระปิยะ (ราชบุตรีบุญธรรม พระนารายณ์) สำเร็จโทษ

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์
๒๒๓๑ - ๒๒๔๖	รัชกาลพระเพทราชา ในรัชกาลนี้มีขบถถึง ๔ ครั้ง (ขบถกรมเถียร ขบถนครราชสีมา ขบถนครศรี-ธรรมราช และขบถมุกดาหวง)
๒๒๔๖ - ๒๒๕๑	รัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าเสือ)
๒๒๕๑	เจ้าฟ้าพรอุณาซึ่งได้รับพระราชทานสมบัตินี้ เชิญเจ้าฟ้าเพชรมาอุปราชขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (ขุนหลวงทวยสระ)
๒๒๕๑ - ๒๒๗๕	รัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕
๒๒๗๖	เจ้าฟ้าพรขึ้นเสวยราชย์โดยการแย่งชิงราชสมบัติกับเจ้าฟ้าอภัยและเจ้าฟ้าปรเมศร์ (โอรสพระสรรเพชญ์ที่ ๕) มีสงครามกลางเมือง ๑ ปี
๒๒๗๖ - ๒๓๐๑	รัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (เจ้าฟ้าพร)
๒๓๐๑	กรมขุนพรพินิจ โอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าบรมโกศแย่งราชสมบัติกับกรมหมื่นจิตรสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ กรมหมื่นเสพศักดิ์ โอรสองค์อื่น ๆ ของพระเจ้าบรมโกศ และสำเร็จโทษเสียทั้ง ๓ องค์
๒๓๑๑	รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว...แต่ครองราชย์ได้เพียง ๒ เดือน ก็ถวายราชสมบัติให้พระเชษฐา (เจ้าฟ้าเอกทัศ) กรมขุนอนุรักษ์มนตรี
๒๓๑๑ - ๒๓๑๐	รัชกาลสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ)
๒๓๑๐	เสียกรุงครั้งที่ ๒ สิ้นอาณาจักรอยุธยา

ผนวก ข.

กรมที่จัดเก็บภาษีตามบัญชีภาษีอากร พ.ศ. ๒๔๑๕

กรม	ประเภทของภาษีที่จัดเก็บ
พระคลังมหาสมบัติ	ภาษี น้ำมันมะพร้าว ภาษีน้ำมันปลา ภาษีสุรา ๒๖ หัวเมือง บ่อนเบียร์ ๕๑ ตำบล ค่าน้ำ ๑๖ ตำบล สมพัทธ์ ๓๔ เมือง ภาษีทางโยงบางพลี ภาษีเสา ภาษีสวนใน ๓๔, ๒๓๖ สวน ภาษีสวนนอก ๓, ๓๐๕ สวน...
กรมพระคลังสินค้า	ภาษีหวาย ก. ข. บ่อนเบียร์ไทย บ่อนเบียร์จีน ๒ ตำบล ภาษีการพนันต่าง ๆ ในหัวเมือง ภาษีน้ำตาล ทราย ภาษีถั่ว งา ปลาหู ภาษีสุก ภาษีจันอับ ภาษีเยื่อเคย ภาษีฝ้าย ปอ คราม ภาษียาสูบ ภาษีไหมขี้ผึ้ง ภาษีหม้อหวก ภาษีพริกไทย ภาษีปลา น้ำจืด น้ำเค็ม ภาษีรังนก ภาษีกุ้งแห้ง
กรมพระกลาโหม	สุรากองเทพ ภาษีแป้งขาวหมาก ภาษีน้ำอ้อยเหลว ภาษีกะทะ ภาษีเหล็ก ก้อนเหล็กหล่อ ภาษีถ่าน ภาษี รังนก เมืองสงขลา และเมืองตรัง
กรมมหาดไทย	ภาษีเรือ โรงงาน ภาษีมากเรือโกลกน ภาษีหีบฝ้าย ภาษีละคร ภาษีไม้ไผ่ ภาษีขง
กรมพระคลังในซ้าย	ภาษีนาเกลือ ภาษีป่าผึ้ง ภาษีนุ่น
กรมพระคลังในขวา	สมพัทธ์สุยาสูบ ๒๓ เมือง ภาษีถ่านไม้ไผ่
กรมท่ากลาง	สมพัทธ์สุพริกไทย ภาษีไหม ภาษีไม้ไผ่ป่า ภาษีจาก ภาษีรักษาเกาะ ภาษีป่าผึ้งในหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ออก ภาษีไม้กระดาน ภาษีเบ็ดเสร็จ ภาษีฝาง ภาษี

กรม	ประเภทของภาษีที่จัดเก็บ
	สินค้าเข้า สินค้าออก
กรมพระคลังราชการ	อากรสวน ๑๐ เมือง ค่าของสวน ภาษีไต้ฐานน้ำมันยาง ภาษีพื้น
กรมท่าซ้าย	ภาษีเกลือ ภาษีไม้เครื่องเรือ
กรมนา	คานา
กรมพระสุรัสวดี	เงินตราราชการ
กรมพระนครบาล	เงินผูกบัญชี
กรมส่วย	ของส่วย และเงินส่วย

ผนวก ค.

ประกาศ

พระบรมราชโองการตั้งตำแหน่ง เสนาบดี

มีพระบรมราชโองการมา น พระบิณฑุรสุรสิงหนาทในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฎ บรมราชันยาราชวรวงษ์ วรุตมพงษบริพัตร วรชิตยราชนิกรโธม จาคูรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชเจ้าราช บรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามทั้งฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ แลดินแดนทั้งหลายที่ใกล้เคียง คือ ลาว มลายู กะเหรี่ยง ฯลฯ คำสั่งเหนือเกล้าฯ สั่งให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า มีพระราชหฤทัยหวังจะทำนุบำรุงแผ่นดินให้เจริญขึ้นไปทุกเวลา และรักษาขนบธรรมเนียมที่ดีให้คงมีอยู่ และผ่อนผันแก้ไขการที่เสียให้หมดสิ้นไป เพื่อประโยชน์ที่อาณาประชาราษฎร์จะได้อยู่เย็นเป็นสุขได้ทั่วมาหากินโดยชอบ บ้านเมืองจะได้รุ่งเรืองเจริญทันกับกาลสมัยที่เป็นทั่วไปในโลกนี้ ทรงพระราชดำริเห็นว่า ราชการบ้านเมืองย่อมจะเปิ่นที่เรียบร้อยได้ ด้วยจัดการแบ่งกระทรวงหน้าที่พนักงานให้ทำการ เป็นหมวดเป็นหมู่ ให้สมควรแก่กำลังสติปัญญาสามารถของผู้ที่รับราชการฉลองพระเดชพระคุณในตำแหน่งนั้น ๆ แลของเม่งนำที่ราชการให้ เป็นส่วน เป็นพวกตามกระทรวง ราชการทั้งปวงจึงจะสำเร็จไปได้ทันกาลสมัยที่ควรจะเป็น เพื่อว่าถ้าทรงพระราชดำริห์จะให้จัดการสิ่งใดจะได้มีหน้าที่ทำการสิ่งนั้นทัน่วงที ไม่มีที่ติดขัดของด้วยการติดการเจริญทั้งปวงอันเป็นที่พระบรมราชประสงค์ ให้มีเพื่อประโยชน์แลความสุขแก่ประชาราชนั้น จึงจะเป็นผลสำเร็จบริบูรณ์ได้ เพราะเหตุนี้จึงได้ทรงพระราชดำริห์แก้ไขธรรมเนียมกระทรวงของกาที่เสียอยู่ให้ดีขึ้นใหม่มา เป็นชั้น ๆ ตามกาลแลสมัยที่มีราชการมาที่นั้นเกิดขึ้นใหม่ เพื่อการเจริญแก่บ้านเมืองดังกล่าวมาแล้ว แลเจ้ากระทรวงใหญ่ในพระราชกำหนดกฎหมายเดิมมีอย่างไร ไม่ต้องกล่าวด้วยยอมทราบกันอยู่ทั่วไปแล้ว แต่ตำแหน่งนั้น ๆ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งเดิมบ้างบางคราว แลงดเว้นเสียบางตามเวลาสมัยที่ควรจะมีจะเป็น จะกล่าวตั้งแต่เสนาบดี ๖ ตำแหน่ง ที่มีอยู่แต่แรก

ได้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติมา มีอริภคณาเสนาบดี ๒ คือ (๑) เสนาบดีกรมมหาดไทย
 ที่สมุหนายกได้บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง (๒) เสนาบดีกรมพระกระลาโหม ที่
 สมุหพระกระลาโหมได้บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งปวง แลภททหาบ ทหาเรือ
 จตุสดมภ์ ๔ คือ (๑) เสนาบดีที่พระคลังได้บังคับบัญชาการต่างประเทศแลกรมพระคลัง
 (๒) เสนาบดีกรมเมืองได้บังคับบัญชาการรักษาราชการแลความนครบาล (๓) เสนาบดี
 กรมวังได้บังคับบัญชาการในพระบรมมหาราชวัง แล (๔) เสนาบดีกรมนาที่กระษัตริย์
 ธิบตีได้บังคับบัญชาการไ้รวบรวมเป็น ๒ ตำแหน่ง นับว่าเป็นตำแหน่งประจำในที่ประชุม
 เสนาบดี ๓ ๓๓๓ แลในที่ประชุมนี้ บางทีมีพระบรมวงษานุวงศ์บางพระองค์
 แลขุนนางผู้ใหญ่บางท่าน อย่างเช่นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์แลเจ้าพระยา
 ทิพากรวงษ์นั้นเป็นต้น อยู่ในที่ประชุมนี้ด้วย ครั้นต่อมาในปีกุนศัปก^{๑๕} จุลศักราช ๑๒๓๑
 (ร.ศ.๕๔) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แยกกระทรวงพระคลังออกจากกระทรวงการ
 ต่างประเทศ ตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้น แลในมีมะนมเบญจศก^{๑๖} จุลศักราช ๑๒๔๕ (ร.ศ.
 ๑๐๒) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เติมกระทรวงโทรเลขและไปรษณีย์ขึ้นใหม่ และใน
 ปีกุนศก^{๑๗} จุลศักราช ๑๒๔๕ (ร.ศ. ๑๐๒) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แยกกรม
 ทหาบทหาเรือออกจากกรมพระกระลาโหม แลรวมกรมโทรเลขไปรษณีย์เข้าในกระ
 ทรวงโยธาธิการ แลทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกกรมธรรมาธิการและสังฆการี^{๑๘} ที่ขึ้น
 อยู่ในกรมมหาดไทยมารวมกับกรมศึกษาธิการ เป็นกระทรวงหนึ่งต่างหากแล้ว บัดนี้ทรง
 พระราชดำริเห็นว่า กระทรวงเมืองซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงษา
 นุวงศ์ แลข้าราชการเป็นกอมิตตีบังคับการมาแต่ใจอัฐก^{๑๙} จุลศักราช ๑๒๔๔ (ร.ศ.
 ๑๐๕) นั้น ได้จัดการแก้ไขเป็นแบบแผนขึ้นใหม่ คราวให้เลิกกอมิตตีนั้นเสีย ให้คงเป็น
 เสนาบดีไปควบคุมแลกระทรวงคณะเสนาธิการ^{๒๐} ที่ได้บังคับการโรงฉะสินค้าเข้าออกนั้น
 ให้ยกไปขึ้นกระทรวงคลังให้คงแต่กระทรวงพาณิชย์การ แลกระทรวงเสนาธิการที่จะจัดขึ้นใหม่
 ต่อไป แลกระทรวงยุติธรรมที่จะได้รวบรวมผู้พิพากษา แลศาลาพิจารณาคดีความนั้นก็
 ได้จัดการขึ้นต้นพอจะให้ราชการ เป็นไปได้ในแห่งเดียวแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้ตั้งเป็นกระทรวงใหญ่ขึ้น แลกรมพระอาลักษณ์มีราชการนำหน้ามากยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายเท่า
 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกขึ้นเป็นกระทรวงใหญ่ เรียกว่ากระทรวงมูรธาธ^{๒๑} แล

กระทรวงยุติธรรมนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่าราชการจัดลงเป็นแบบแผน แลควรถวาย
 ให้แก่กระทรวงเป็นกรมยุทธนาธิการบังคับบัญชากรมทหารบกทั้งปวง มีบัญชาการให้มียศ
 เสมอเสนาบดี แลให้เข้าในที่ประชุมเสนาบดีด้วย แลการขาดหมายราชการทั้งปวงนั้น
 ให้กรมพระกระลาโหมเป็นเจ้านายที่ไปตามธรรมเนียมเดิม แลกรมทหารเรือ กรมช่าง
 กรมแสง ซึ่งยกไปกระทรวงยุทธนาธิการนั้น ให้ยกมาขึ้นกับพระกระลาโหม เมื่อได้ทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการมีกระทรวงใหญ่ ให้ประชุมกันปกครองราชการตามหน้าที่ซึ่ง
 เกี่ยวข้องกันเป็นที่ประชุมเสนาบดี ๑๒ ตำแหน่ง เรียกว่าเสนาบดีสภาจุลจกชน ๗ ศาลา
 อันจะมีหน้าที่ร่วมกัน แลต่างกันโดยพแนก ซึ่งมีพระราชบัญญัติทางหากจะประกาศต่อไปภาย
 หลังแล้วดังนี้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ให้บันทึกเสนาบดีทั้งปวงนี้ให้มียศเสมอ
 เหมือนกันทั้งสิ้น ไม่ให้ถือว่าเป็นอธิบดีเสนาบดี จาเป็นจตุสดมภ์ จาเป็นเสนาบดี
 ตำแหน่งใหม่ แลพนักงานหน้าที่ของกระทรวงต่าง ๆ ทั้งปวงนี้ จะได้มีพระราชบัญญัติออก
 ไปในภายหลังด้วย

เมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งตำแหน่งใหม่มีแล้ว จึงทรงพระราชดำริ
 เห็นว่า ราชการกรมมหาดไทยทุกวันนี้มีมากขึ้นแลต้องฉะฉานเร็วจะทอดทิ้งให้เป็นไปเหมือน
 เต็มมือไม่ได้ เจ้าพระยาอภัยภูเบศรที่สมุหนายกนั้นก็ราชการกายภาพพลามาก จะเข้า
 มารับราชการประจำตามหน้าที่ซึ่งต้อง เป็นไปในพระจันนี้ก็ไม่ไหว แต่เจ้าพระยาอภัยภูเบศร
 ได้รับราชการมีความชอบมา หากได้มีความฉะฉานในราชการอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ จึงโปรด
 เกล้าฯ ให้ยกขึ้นเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ไม่ประจำกระทรวงตามอย่าง เช่นเคยมีมาแต่ก่อน แลให้
 เข้าในที่ประชุมเสนาบดีสภาได้เป็นครั้ง เป็นคราว ตามเวลาที่จะสามารถทำได้ คงให้มี
 บันทึกสักคี่นามสมุหนายกอยู่ตามเดิม แลโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินประจำปี สำหรับ
 รักษาเกียรติยศด้วย ส่วนราชการกรมมหาดไทยนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระ
 เจ้านองยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ รับตำแหน่งที่เสนาบดีบังคับบัญชาการในกระทรวง
 นั้นทั่วไป อนึ่งกระทรวงเมืองนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้านองยาเธอ กรมหมื่น
 นเรศวรภักดี ซึ่งได้เป็นคอมมิชชันเนอร์แต่ก่อนนั้น เป็นเสนาบดีว่าราชการกรมพระนครบาล
 อนึ่ง กระทรวงโยธาธิการที่โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้านองยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัด
 ติวังษ์ เป็นอธิบดีอยู่แต่ก่อนแล้วนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเป็นเสนาบดีขึ้น อนึ่ง

กระทรวงธรรมการและศึกษาธิการที่ว่างอยู่ ด้วยโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่น
 ควังราชานุกาพ ไปเป็นเสนาบดีกรมมหาดไทยแล้วนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้าย
 พระยาภาสกรวงษ์เสนาบดีกระทรวงมหาดการ มาเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการและศึกษา
 ธิการ อนึ่งกระทรวงเกษัตินิเทศการที่ว่างอยู่ ด้วยพระยาภาสกรวงษ์ไปเป็นเสนาบดี
 กระทรวงธรรมการและศึกษาธิการนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุศักดิ์มนตรี
 เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษัตินิเทศการ อนึ่งกระทรวงยุติธรรมและกระทรวงมุรธาภิเศกที่
 โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นใหม่นั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์
 เจ้าสวัสดิโสภณเป็นเสนาบดีว่าการยุติธรรม และพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤ
 ธิชาติ เป็นเสนาบดีกระทรวงมุรธาภิเศก อนึ่ง กรมยุดหนานาธิการนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้สมเด็จพระเจ้าอนงยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดชเป็น
 ผู้บัญชาการ อนึ่ง ตำแหน่งเสนาบดีอีก ๔ กระทรวงที่ไม่ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงมานี้ ทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คงอยู่ตามเดิม ให้ผู้ที่ได้รับตำแหน่งและเสนาบดีทั้งปวงนี้ขอสา
 ทำการตามหน้าที่ให้สำเร็จโดยพระบรมราชประสงค์ ความงามความดีจะได้มีแก่ราชการแล
 บ้านเมืองจะได้เจริญยิ่งขึ้นสืบไป

ประกาศมาแต่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท วันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทร์ ๒๕
 ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕) เป็นวันที่ ๕๕๓ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

ผนวก ง.

ขบบังคับปกครองหัวเมือง พ.ศ. ๑๑๗
จัดตั้ง เมืองและข้าราชการประจำเมือง

ผู้ปกครองหัวเมือง

ข้อ ๒ หัวเมืองหนึ่งมีผู้ว่าราชการเมืองเป็นผู้บังคับการหนึ่ง และมีกรมการเมืองประจำหน้าที่ราชการต่าง ๆ และเป็นที่ปรึกษาหารือ มีจำนวนตามอัตราซึ่งจะได้กล่าวต่อไป
ข้างหน้า

ผู้ช่วยปกครองหัวเมือง

ข้อ ๓ ตำแหน่งกรมการเมืองต่างกันเป็น ๒ อย่าง ๆ หนึ่งเรียกว่ากรมการเมืองทำเนียบ คือ ตำแหน่งปลัด ยกกระบัตร ผู้ช่วยราชการ จัดเป็นกรมการเมืองใหญ่ ๓ ตำแหน่ง ประจำเมือง สัสดี แพ่ง ศุภชลาตรา และสาระเลข จัดเป็นกรมการเมืองน้อย ๕ ตำแหน่ง อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า กรมการเมืองนอกทำเนียบ คือ ผู้รั้งทางคุณวุฒิหรือเป็นคฤหบดีในเมืองนั้น ซึ่งได้มีวิชาศักดิ์เป็นกรมการเมือง

ตำแหน่งผู้ว่าราชการเมือง

ข้อ ๔ ตำแหน่งผู้ว่าราชการเมือง เป็นตำแหน่งข้าราชการรับพระราชทานสัญญาบัตร เป็นพระยาหรือพระ และกาที่เลือกสรรปลัดเปลี่ยนผู้ว่าราชการนั้น ต้องเป็นพระราชดำริเห็นสมควรผู้มีอายุทั้งตำแหน่งชั้นในราชการ เพราะเห็นว่าเป็นตำแหน่งสำคัญ ต้องเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสามารถบริหารกิจจะนิยมนับถือ และโดยมากได้เคยรับราชการอำเภอมาแล้ว

ตำแหน่งกรมการในท่าเนียบ

ข้อ ๕ ตำแหน่งกรมการในท่าเนียบนั้น คือ ตำแหน่งปลัด ยกกระบัตร และผู้ช่วยราชการเมือง ๓ ตำแหน่งนี้ เป็นตำแหน่งข้าราชการรับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นพระหรือหลวง การที่จะได้ ออกสรรผลิตไปดั้นเป็นหน้าทีเสนาบดีนำความขึ้นกราบบังคมทูลฯ ตำแหน่งจ่าเมือง สัสดี แพง ศุภมาตรา และสำระเลข ๕ ตำแหน่งนี้ เป็นตำแหน่งรับประทวนตราเสนาบดีรับพระบรมราชโองการตั้งเป็นหลวงหรือขุน และการเลือกสรรผลิตไปดั้นนั้น เป็นหน้าทีชาวแขวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลจะบอกเข้ามายังเสนาบดี

ตำแหน่งกรมการนอกท่าเนียบ

ข้อ ๖ กรมการนอกท่าเนียบนั้น จะเป็นตำแหน่งรับพระราชทานสัญญาบัตรหรือรับประทวนตราเสนาบดี และจะเป็นที่พระหรือหลวงหรือขุนสดานโคอาศัยตามสมควรแก่คุณานุรูป และการที่จะได้เลือกสรรผลิตไปดั้นกรมการพิเศษอนุโลมตามชนที่เสมอด้วยกรมการผู้ใหญ่หรือกรมการในท่าเนียบก็ยอมเป็นอย่างเดียวกัน

ตำแหน่งรองกรมการ

ข้อ ๗ ข้าราชการหัวเมืองรองแค้นกรมการเมืองลงไป เรียกว่ารองกรมการ เช่น ตำแหน่งรองจ่าเมืองและรองแพงเป็นต้น ตำแหน่งเหล่านี้มีบรรดาศักดิ์เป็นขุนหรือหมื่น การที่จะได้เลือกสรรผลิตไปดั้น เป็นหน้าทีผู้ว่าราชการเมืองจะนำเสนอคอชาวหลวงเทศาภิบาล ๆ มีหมายตั้งได้

ตำแหน่งเสมียนพนักงาน

ข้อ ๘ ตำแหน่งเสมียนพนักงานสำหรับรับราชการในหัวเมือง ผู้ว่าราชการเมืองมีอำนาจที่จะเลือกสรรแต่งตั้งและผลิตไปดั้นได้โดยอนุมัติของชาวหลวงเทศาภิบาล

จำแนกหน้าที่

ข้อ ๕ ตำแหน่งผู้วาราชการเมือง เป็นผู้บังคับและรับผิดชอบในราชการเมืองอันเป็นฝ่ายธุรการทั่วไป มีตำแหน่งจาเมืองเป็นเลขานุการสำหรับเมือง และตำแหน่งสาระเลข เป็นเลขานุการสำหรับตัว และเป็นผู้ช่วยธุระในผู้วาราชการเมือง

ตำแหน่งปลัด เป็นผู้บังคับการมหาดไทยหัวเมือง และเป็นผู้แทนตัวผู้วาราชการเมือง มีตำแหน่งสี่สี่เป็นผู้ช่วย

ตำแหน่งยกกระบัตร เป็นผู้บังคับการรักษาราชการหัวเมือง มีตำแหน่งแปดเป็นผู้ช่วย

ตำแหน่งผู้ช่วยราชการ เป็นผู้จัดการเก็บผลประโยชน์แผ่นดิน มีตำแหน่งศูมาตรา เป็นผู้ช่วย

หน้าที่กรรมการนอกทำเนียบ

ข้อ ๑๐ ตำแหน่งกรรมการนอกทำเนียบนั้น เป็นที่ปรึกษาราชการต่าง ๆ มีการนคราภิบาลเป็นต้น

ตราตำแหน่ง

ข้อ ๑๑ ให้มีตราตำแหน่งผู้วาราชการทวง ๑ ปลัดทวง ๑ ยกกระบัตรทวง ๑ ผู้ช่วยราชการทวง ๑ จาเมืองทวง ๑ และบรรดาคาจคหมายราชการในหน้าที่ตำแหน่งใดให้ประทับตราตำแหน่งนั้นกำกับ

หน้าที่ผู้วาราชการเมือง

ข้อ ๑๒ ตำแหน่งผู้วาราชการเมือง ซึ่งเป็นผู้บังคับการเมืองทั่วไปนั้น มีหน้าที่ คือ (๑) เป็นผู้บังคับและรับผิดชอบในราชการทุกอย่างในเมืองนั้น เว้นแต่การพิพากษา

(๒) เป็นผู้ตรวจตราจากลาวไพรราชกรทั้งช่วงที่ไต่บังคับบัญชาเป็นไปตามพระราชกำหนดกฎหมาย ตามท้องตราคำสั่งเสนาบดีในกรุงเทพฯ และอนุมัติของข้าหลวงเทศาภิบาล

(๓) ตรวจตราและระงับเหตุการณความเสื่อมเสียของราชการบ้านเมืองทั่วไป

(๔) รายงานขอราชการบรรดามี และความเห็นการซึ่งควรจะจัดทำบำรุงหรือแก้ไขความขัดข้องในบานเมืองขอข้าหลวงเทศาภิบาล และบอกเขามาให้เสนาบดีนำความกราบบังคมทูลฯ ตามควรแก่ราชการ

(๕) เป็นผู้รับกิจธุระทุกขของไพรบ้านพลเมืองตางพระเนตรพระกรรณในเมืองนั้น

(๖) เป็นผู้สั่งและอนุญาตให้พนักงานอัยการฟ้องความแผ่นดิน

อำนาจของราชการเมือง

ขอ ๑๓ ผู้วาราชการเมืองมีอำนาจเหล่านี้ คือ

(๑) มีอำนาจบังคับบัญชากรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยและอาณาประชาราษฎร์ไต่ตามกฎหมายตลอดไปในเมืองนั้น

(๒) มีอำนาจที่จะถอดถอนเลิกเปลี่ยนข้าราชการที่ผู้วาราชการเมืองมีอำนาจตั้งได้โดยตำแหน่ง

(๓) มีอำนาจที่จะยกกรมการคนหนึ่งคนใด ซึ่งเสนาบดีหรือข้าหลวงเทศาภิบาลตั้งนั้นเอาตัวออกจากอำนาจและหน้าที่ใดในคราว ๑ แต่อำนาจที่ว่าในส่วนนี้ ให้ใช้แต่ในเวลาที่มีเหตุการณ์เป็นปัจจุบัน ซึ่งจะขออนุญาตก่อนไม่ทันประโยชน์ราชการ และเมื่อได้เอาออกแล้วต้องบอกไปยังข้าหลวงหรือเสนาบดีที่ใดแต่งตั้งภายใน ๗ วัน

(๔) มีอำนาจที่จะปรับหรือลดเงินเดือนกรมการผู้ใหญ่หัวหน้าของตน

(๕) เมื่อมีเหตุการณ์เป็นปัจจุบันทันด่วนเกิดขึ้น และยังไม่มืบรรทัดทางปฏิบัติปรากฏอยู่แตกอน และจะขอคำสั่งไม่ทันประโยชน์ของราชการ ผู้วาราชการเมืองมีอำนาจที่จะจัดและสั่งการนั้นให้เป็นไปตามทางที่คิดเห็นว่าเป็นอย่างดีที่สุด

ปลัดแทนผู้ว่าราชการเมือง

ข้อ ๑๔ ตำแหน่งปลัดเป็นผู้แทนในเวลาผู้ว่าราชการเมืองไม่อยู่หรือมาทำการตามหน้าที่ไม่ได้ แยกการที่จะแทนนี้ ถ้าหากว่ามีระยะเวลาตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองว่างควรที่ปลัดจะปฏิบัติคดดังนี้ คือ

- (๑) บังคับและสั่งราชการตามอนุมัติและบรรทัดทางที่ผู้ว่าราชการเมืองปฏิบัติมา
- (๒) ควบคุมหรือและแจ้งขอราชการเมืองให้ผู้ว่าราชการเมืองทราบเสมอ
- (๓) ตอบเป็นการปัจจุบันทันด่วนไม่มีบรรทัดแบบอย่างและจะหารือไม่ทันราชการ จึงสั่งและจัดการไปตามที่คิดเห็นว่าเป็นอย่างดีที่สุด

ยกกระบัตรแทนผู้ว่าราชการเมือง

ข้อ ๑๕ ถ้าปลัดจะว่าการแทนผู้ว่าราชการเมืองไม่ได้ ให้ยกกระบัตรไต่ถามการแทน

หน้าทจาเมือง

ข้อ ๑๖ หน้าทจาเมืองผู้เป็นตำแหน่งเลขานุการสำหรับเมืองนั้น คือ

- (๑) เป็นพนักงานรับส่งจดหมายในราชการเมือง
- (๒) เป็นพนักงานทำบัญชีและเก็บรักษาจดหมายในราชการสำหรับเมือง
- (๓) เป็นพนักงานจดหมายเหตุในราชการเมือง และการปรึกษาในทว่าการเมือง
- (๔) เป็นพนักงานทำบัตรหมายและเขียนคำสั่งผู้ว่าราชการเมือง
- (๕) เป็นผู้ถือบัญชีและวากกล่าวเสมียนพนักงานทั้งนักการภารโรงทมิหน้าททำการใน

ศาลากลาง

หน้าทสาระเลข

ข้อ ๑๗ หน้าทสาระเลขผู้เป็นตำแหน่งเลขานุการสำหรับตัวผู้ว่าราชการเมืองนั้น

- (๑) เป็นผู้ช่วยราชการเฉพาะตัวผู้ว่าราชการเมือง
- (๒) เป็นผู้ช่วยผู้แทนจาเมือง

หน้าทปัลกและสัสค

ขอ ๑๘ หน้าทมหาคไทยเมืองซึ่งอยู่ในตำแหน่งปัลกและสัสค

- (๑) บังคับอำเภอ กำหนด ปกครองท้องที่
- (๒) การทำสามะโนครัว
- (๓) การโยธา
- (๔) การพาหนะ
- (๕) ธรรมการ

หน้าทยกกระบัตร์และแพง

ขอ ๑๙ หน้าทผู้รักษาพระอัยการซึ่งอยู่ในตำแหน่งยกกระบัตร์และแพง

- (๑) การไต่สวนสืบจับโจรผู้ร้าย
- (๒) การฟ้องและวาทความแผ่นดิน

หน้าทผู้ช่วยราชการและศุภมาตรา

ขอ ๒๐ หน้าทผู้รักษาผลประโยชน์แผ่นดิน ซึ่งอยู่ในตำแหน่งผู้ช่วยราชการและศุภมาตรา

- (๑) จัดการเก็บภาษีอากร
- (๒) จัดการคลังเมือง

หน้าทพนักงานผู้น้อย

ขอ ๒๑ กรมการผู้น้อยและเสมียนพนักงานมีตำแหน่งอยู่ในพนักงานใด อยู่ในบังคับบัญชาและรับราชการตามคำสั่งหัวหน้าในพนักงานนั้น ๆ

อำนาจกรรมการผู้ใหญ่เหนือผู้น้อย

ข้อ ๒๒ กรรมการผู้น้อยและเสมียนพนักงานไม่เป็นใจต่อราชการ หรือไม่ทำการตามคำสั่ง ให้หัวหน้าพนักงานนั้น ๆ นำความขึ้นเสนอต่อผู้ว่าราชการเมือง ให้ปรับโทษและทำโทษตามสมควร.